

Tentoonstelling in Museum Het Schip over tuindorpen en tuinsteden

Arbeidersparadijs

Nederland telt honderden tuinsteden en tuindorpen. Sommige liggen rond steden maar meestal zijn ze als wijk in de stad opgenomen. Ooit gebouwd als reactie op de zwaar vervuilde steden aan het eind van de 19e eeuw boden ze arbeiders een nieuw perspectief op een mooie woonomgeving in het groen: de tuinstadgedachte.

TEKST: ALICE ROEGHOLT

Tuinwijk Dudok in Hilversum (foto Cultureel Erfgoed gemeente Hilversum).

Agnetapark in Delft (foto Floris Weekhout).

Nederlandse tuindorpen zijn doorgaans herkenbaar aan kromme straten, voor- en achtertuinen, poorten en bakstenen huizen die vaak in Amsterdamse Schoolstijl zijn gebouwd. Ook zijn er voorzieningen zoals winkeltjes, scholen, een kerk, een buurthuis en een bibliotheek. Maar de bouw ging niet vanzelf. Wereldwijd kwamen intellectuelen, fabrieksdirecteuren, filosofen, beleidsmakers, architecten en politici op voor betere huisvesting van de arbeiders. De tuinstadgedachte verbond hen en uit dit enthousiasme zijn tal van tuindorpen voortgekomen. Door de jaren heen zijn ze vaak goed onderhouden, waardoor vele de tand des tijds hebben doorstaan.

De bakermat van de tuinstadgedachte ligt in Engeland. Daar kreeg de industriële revolutie het eerst vorm en waren de woonomstandigheden van arbeiders erbarmelijk. Bevlogen fabrieksdirecteuren namen als eersten het initiatief om hieraan iets te doen. De gebroeders Lever die zeep produceerden, bouwden Port Sunlight en een chocoladefabrikant liet Bournville verrijzen. Het waren modeldorpen met goede huizen, veel groen en veel gemeenschappelijke voorzieningen. In Nederland liet een aantal fabrieksdirecteuren zich hierdoor inspireren en nam vergelijkbare initiatieven.

Advertentie Tuindorp Nieuwendam (foto Stadsarchief Amsterdam).

Agnetapark en 't Lansink

Het eerste Nederlandse tuindorp was het Agnetapark in Delft. De eigenaar van de Koninklijke Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek, Jacques van Marken, had hiertoe in 1884 het initiatief genomen.

De woningen kwamen rustiek rond een grote vijver te liggen. Ook waren er een winkel, een badhuis en – heel bijzonder – een buurthuis waar bewoners voor activiteiten terecht konden. De huizen kregen allemaal een tuin zodat bewoners groenten konden verbouwen.

Een ander iconisch Nederlands tuindorp is 't Lansink bij Hengelo met Charles Theodorus Stork en zijn zoon Coenraad Frederik als drijvende krachten. Dit dorp werd vanaf 1910 voor verschillende inkomensgroepen gebouwd, ook weer met een vijver en in het midden een galerij met winkels.

Ebenezer Howard

De tuindorpen die door fabrieksdirecteuren werden gebouwd, waren 'het paradijs van de arbeider', zoals een krant het lyrisch beschreef. Maar er was ook kritiek. Soms werden de bewoners gedwongen om in de winkels van de fabrieksdirecteur te kopen.

Probleem was ook dat bij een arbeidsconflict een arbeider zowel zijn werk als zijn huis kon kwijtraken. Arbeiders namen daarom het heft in eigen hand en richtten coöperaties op. Als een van de eersten in Engeland waren dat de wevers in het plaatsje Rochdale. Zij gingen in 1844 zelf een winkel exploiteren en woningen bouwen.

Ebenezer Howard (1850-1928), de belangrijkste grondlegger van de tuinstadgedachte, was hierdoor geïnspireerd maar ging een stap verder. In 1902 publiceerde hij *Garden Cities of Tomorrow*. In dit boek zocht Howard naar een manier om buiten de grote steden nieuwe huizen voor arbeiders te bouwen. Die moesten van hem in het landelijk gebied komen. Zo kwam hij tot een model van tuinsteden in een ring om de grote stad. Maar het bleef niet bij een utopische publicatie, Howard wist zijn ideeën daadwerkelijk te verwezenlijken. Hij slaagde erin om in de buurt van Londen de tuinsteden Letchworth en Welwyn te bouwen. Steden die een verademing waren in vergelijking met Londen.

Navolging

Uit de hele wereld kwam men naar Engeland om de tuinsteden en tuindorpen te bewonderen. In navolging kregen veel landen ook een eigen tuinstadvereniging.

In Nederland zette de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich in voor de tuinstadgedachte. Haar secretaris Jan Bruinwold Riedel (1849-1921) schreef in 1906 het boek *Tuinsteden*, waarin hij de Engelse tuindorpen en tuinsteden beschreef en een oproep deed om deze in Nederland eveneens tot stand te brengen. Zo ontstond ook hier een tuinstadbeweging. Populaire tijdschriften besteedden aandacht aan de tuinstadgedachte, er

Slotervaart, Westelijke Tuinsteden Amsterdam (foto Alice Roegholt).

kwamen exposities en er werden prijsvragen voor het ontwerp van tuinsteden uitgeschreven.

Nederlanders waren van meet af aan nauw betrokken bij de internationale tuinstadfederatie die in 1913 door Howard was opgericht. Architect Berlage was een aantal jaren een van de vicepresidenten en Dirk Hudig, oprichter van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting, was lid van het uitvoerend comité.

Gebogen straatje Tuindorp Goor (foto Alice Roegholt).

Ook het hoofd van de in 1928 opgerichte dienst Stadsontwikkeling van Amsterdam, L.S.P. Scheffer, speelde een actieve rol. Het hoofdkantoor van de internationale tuinstadfederatie werd zelfs in 1949 in Nederland gevestigd. Eerst in Amsterdam, later in Den Haag waar het vele jaren heeft gezeten.

Congres 1924

De internationale federatie organiseerde regelmatig congressen over de tuinstadgedachte, steeds in andere landen. Honderd jaar geleden vond het achtste congres in Amsterdam plaats. Alle kopstukken van de beweging waren aanwezig, onder wie Ebenezer Howard zelf. De Amsterdamse wethouder Floor Wibaut die ook een actieve rol speelde in de internationale tuinstadvereniging, was voorzitter. Op het congres werd uitvoerig gediscussieerd over de stedenbouwkundige invulling van de tuinstadgedachte. Op dit punt bleken er grote verschillen tussen de verschillende landen. Sommige pleitten voor satellietsteden, andere waren juist meer voor het aanleggen van parken en het aanbrengen van groen in de steden.

Een van de Nederlandse deelnemers, Theodoor Karel van Lohuizen die later een belangrijke rol speelde bij het opstellen van het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam, wees erop dat de bouw van satellietsteden niet de uiteindelijke oplossing was voor de problemen in de grote stad. Het gebied van de 'veelhoek Amsterdam, Haarlem, Den Haag, Rotterdam, Utrecht' zou volgens zijn berekening dan binnen vijftig jaar geheel bedekt zijn.

Eigen invulling Nederland

De tuinstadgedachte had in het drukbevolkte Nederland zijn eigen invulling. Hier werden ze voornamelijk opgetrokken als kleine uitbreidingswijken, aanvankelijk met vooral lage bebouwing. De meeste bewoners kregen een eigen tuintje en er waren gemeenschappelijke voorzieningen zoals winkeltjes, kerken, bibliotheek, badhuis en een gemeenschapshuis. Arie Keppler, hoofd van de Amsterdamse Gemeentelijke Woningdienst, was groot voorstander van het bouwen van tuindorpen. Onder zijn bezielende leiding werden in Amsterdam op een paar kilometer van de oude stad verschillende tuindor-

pen met eengezinswoningen gebouwd, zoals de tuindorpen in Amsterdam-Noord en Betondorp in de Watergraafsmeer. Maar niet alleen in Amsterdam, overal in Nederland verzeen de tuindorpen. Iedere stad had ze wel. In Rotterdam werd bijvoorbeeld de wijk Vreewijk gebouwd, in Haarlem Tuinwijk en Hilversum kreeg dankzij architect Dudok zelfs een aaneengesloten geheel van tuindorpen.

In de tuindorpen was veel aandacht voor het stimuleren van gezinssamenwerking. Zo hadden de meeste een eigen muziekcorps en zangvereniging. Kroegen waren er bijna niet, want alcoholgebruik moest niet gestimuleerd worden. Een aantal gemeentes en woningbouwverenigingen had woningopzichters in dienst. Die zagen erop toe dat de mensen die vaak uit krottenwijken kwamen, netjes gingen wonen. Sommige hadden maatschappelijk werkers om problemen in gezinnen op te lossen en er waren bewonerscommissies die allerlei activiteiten organiseerden. Beroemd was het Rode bessefeest van woningbouwvereniging Eigen Haard dat ieder jaar aan het eind van de zomer in tuindorp Watergraafsmeer werd gehouden. De bewonerscommissies trokken er met hun kinderen heen om een groot feest

Poort tuindorp Pathmos in Enschede (foto Alice Roegholt).

te vieren, daarbij getraakteerd op gezonde rode bessen vol vitamines.

Naaorlogse tuinsteden

De tuinstadgedachte is in de loop van de tijd sterk geëvolueerd. Een plan om een grote tuinstad in Het Gooi te bouwen, zoals de Amsterdamse wethouder Monne de Miranda begin jaren twintig wilde, sneuvelde vanwege aantasting van het groen. Ervoor in de plaats zijn na de Tweede Wereldoorlog de Westelijke Tuinsteden in Amsterdam gebouwd. Net als in andere naoorlogse tuinsteden zoals Pendrecht in Rotterdam, is de bebouwing al hoger dan in de vooroorlogse tuindorpen. Maar wel met veel openbaar groen en gebaseerd op de wijkgedachte waarbij gezinssamenwerking opnieuw centraal stond.

Tentoonstelling Het Paradijs van de arbeider, tuindorpen en tuinsteden Museum Het Schip, 15 oktober 2024 tot en met 27 juli 1925. Auteur Alice Roegholt is emeritus-directeur Museum Het Schip.

